

D-46

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

DEPARTEMENT ARCHEOLOGIE EN KUNSTWETENSCHAP
Afdeling Middeleeuwen, Moderne Tijden en Hedendaags Tijdperk

MERKEN OPMERKEN

Merk- en meestertekens op kunstwerken in de Zuidelijke
Nederlanden en het Prinsbisdom Luik

TYOLOGIE EN METHODE

uitgegeven door C. Van Vlierden en M. Smeyers

739.53.034
LAE 1990

UITGEVERIJ PEETERS
LEUVEN
1990

**„OP DAT EEN YEGELIC WETEN
MACH WAT HIJ DAER AF COEPT”**

**Timmerken in de Zuidelijke Nederlanden en het
prinsbisdom Luik tijdens het Ancien Régime**

Marc MEES

Het ligt geenszins in de bedoeling om in de onderhavige bijdrage een volledig overzicht en bespreking van de timmerken in de Zuidelijke Nederlanden te geven. Binnen een beperkt kader als dit artikel kunnen niet eens alle centra, laat staan de honderden merken afzonderlijk behandeld worden. We hebben er naar gestreefd om op basis van de voorhanden zijnde studies over de verschillende tinnegietersambachten in onze streken een aantal eerste conclusies betreffende de timmerken te trekken.

Bij de bestudering van oud tinwerk heeft de onderzoeker vaak maar weinig objectieve gegevens om zich op te baseren voor een datering of voor een toeschrijving aan een bepaald centrum of atelier. Afgezien van de archeologische context bij bodemvondsten kan hij zich richten op stijl- en/of vormkenmerken van het voorwerp, maar voor tin zijn dit nu eenmaal vrij zwakke argumenten voor een zekere situering in tijd en ruimte. Tin werd immers gegoten in gietvormen en deze mallen konden tientallen jaren meegaan. Dit was een gevolg van het feit dat deze gietvormen op zich kostbare instrumenten waren, daar ze vooral in de 17de-18de eeuw vaak uit koper, brons of ook wel gietijzer waren vervaardigd. Het is duidelijk dat dergelijke in gebruik zijnde gietvormen de heersende stijlperioden ver konden overschrijden. Bovendien kwam het voor dat deze gietmallen verhandeld werden, zodat men bepaalde types van kannen, schotels e.d.m. in méér dan één centrum kan aantreffen. Daarenboven is het ook duidelijk dat er tussen bijvoorbeeld borden of schotels uit diverse centra of tijden slechts weinig of geen aanwijsbare verschillen bestaan. Ten slotte wordt de studie van het tin bemoeilijkt door de zeldzaamheid van vroege voorwerpen — vooral dan tin uit de periode vòòr de 17de eeuw waardoor een chronologische evolutie en regionale verschillen niet altijd duidelijk kunnen vastgesteld worden. Tin was immers, meer dan enig ander metaal, uitermate geschikt om — b.v. na beschadiging — hersmolten te worden tot een

nieuw voorwerp. Hieraan is het te wijten dat het merendeel van de vroegere produktie onherroepelijk in de smeltkroes verdwenen is.

Stylistische of vormelijke kenmerken bieden dus een te zwakke basis om zich over herkomst of datering precies te kunnen uitspreken, zodat we wel aangewezen zijn op andere criteria.

Vele tinnen voorwerpen zijn gelukkig nog voorzien van merken die ons vrij nauwkeurig kunnen inlichten over herkomst of datering. Deze tinmerken zijn doorgaans vrij opvallende, soms relatief grote merken die op het meeste tin dat nu nog bewaard is, voorkomen en bij een groot publiek goed bekend zijn (zoals v.b. het roosmerk).

Qua functie verschillen tinmerken niet essentieel van de merken die voorkomen op andere kunstwerken. Ze hebben tot doel de maker van het voorwerp te achterhalen, de kwaliteit te waarborgen en de plaats van vervaardiging vast te stellen. Daarnaast komen ook nog eigendomsmerken en ijkmerken voor, maar deze laatste twee zullen we hier buiten beschouwing laten omdat hun gebruik ofwel niet aan een reglementering gebonden was, ofwel omdat ze — zoals de ijkmerken — onderworpen waren aan een andere reglementering die niets met tin als dusdanig te maken had.

In tegenstelling tot de ons omringende landen, waar reeds sedert geruime tijd repertoria van tinmerken verschenen zijn¹, beschikken wij hier nog niet over een volledig overzicht van de bekende identificeerbare tinmerken in de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik. Hoewel er, vooral gedurende de laatste decennia, verscheidene detailstudies verschenen zijn over tinnegieterscentra in België, waarbij vaak ruime aandacht werd besteed aan de tinnegieters zelf, hun merken en de reglementering van die merken², toch blijft het nog steeds vrij moeilijk

¹ Voor Duitsland: E. HINTZE, *Die deutsche Zinngiesser und ihre Marken*, 7 dln., Leipzig, 1921-1931. Voor Groot-Brittannië: H.H. COTTERELL, *Old Pewter, its Makers and Marks in England, Scotland and Ireland. An Account on the Old Pewterer and his Craft*, Londen 1929 (10de uitg., Rutland (Vermont), 1978). Voor Frankrijk: TARDY, *Les étains français*, Parijs, (1964). Voor Nederland: B. DUBBE, *Tin en tinnegieters in Nederland*, 2de uitg., Lochem, 1978.

² Voor een nagenoeg volledig bibliografisch overzicht van de publicaties over tin en tinnegieters in het huidige België tot 1986, zie: S. VANDENBERGHE, *Bibliografie van Vlaams en Waals tin*, in T. DANGIS, *Oud tin, 16° tot 19° eeuw uit de Vlaamse en Waalse ontstaanscentra*, (tentoonstellingscat.), Staden, 1986, p. 98-102. Belangwekkende gegevens en algemene conclusies ten aanzien van tinmerken in de Zuidelijke Nederlanden zijn al te vinden in B. DUBBE, *o.c.*, p. 84-127.

om de verschillende merken te identificeren bij gebrek aan een overzichtelijk repertorium.

Tal van tinnegietersambachten zijn gelukkig al grondig bestudeerd, maar bepaalde streken zoals de provincies Limburg, Namen en Luxemburg, zijn tot nog toe braakliggend terrein gebleven. Al blijft er ongetwijfeld nog heel wat onderzoek te verrichten, toch lijkt het ons nu al mogelijk om een aantal algemene conclusies te trekken uit de bestaande gegevens.

Reeds in de vroegst bekende ordonnanties voor de tinnegieters werden de verschillende tinlegeringen of alliages die in de betreffende stad mochten verwerkt worden, nauwkeurig voorgeschreven. Zo vinden we in de ordonnantie van het Ieperse tinnegietersambacht uit 1309 de precieze verhoudingen waaruit de drie toegelaten tinkwaliteiten moesten worden samengesteld. Opvallend is wel dat er hier geen sprake is van eventuele merken³. De Doornikse ordonnantie uit 1323 echter spreekt wel van een *grande* en een *petite enseigne de la ville* voor de twee voorgeschreven kwaliteiten⁴. Sedertdien worden in de reglementeringen voor de tinkwaliteiten steeds de merken omschreven waaraan de kwaliteit en de maker konden vastgesteld worden. De overige bekende 14de-eeuwse ordonnanties zijn ook in hoofdzaak te vinden in het graafschap Vlaanderen (Atrecht, 1325; Gent, 1355; Dowaaï, 1372). In andere streken kregen de tinnegietersambachten vooral in de 15de of begin 16de eeuw hun ambachtverordeningen (Antwerpen, 1422; Leuven, 1426 en 1437; Luik 1432 en 1450; Diest, 1449; Hoei, 1477; Den Bosch, 1503).

In de meeste van deze middeleeuwse ordonnanties worden er twee tinkwaliteiten voorgeschreven. De samenstelling van de beste kwaliteit, doorgaans *fijn tin*, *estain fin* genoemd, verschilde van stad tot stad en varieerde van een legering met minimaal 2% lood (Doornik, 1469) tot maximaal 10% lood (Maastricht, 1382), al was de verhouding in vele gevallen niet nader bepaald.

In het merendeel van de steden in Brabant en Vlaanderen schomelde het percentage tussen 4 en 8% lood. De tweede tinkwaliteit, *onfijn*, *keur- of pottin*, *étain commun*, *petit étain* geheten, bevatte een veel

³ O. MUS, *Het tinnegietersambacht te Ieper, 1300-1850: een onbekende grootheid*, in *Oud Iepers tin*, (tentoonstellingscat.), Ieper, 1982, p. 11 en p. 39, bijlage 1.

⁴ P. BRIFFAUT, *Les étainiers du Haut-Escaut. Cambrai, Valenciennes, Tournai*, Kamerijk, 1978, p. 229.

hoger loodpercentage dat in het merendeel van de steden 20 of 25% lood mocht bevatten⁵.

Uitzonderlijk kwam er ook nog een derde kwaliteit voor, met een nog hoger loodpercentage, 28,5 (Leuven, 1437) tot 33,3% lood (Ieper, 1309; Luik 1432), in enige steden zelfs oplopende tot 50% lood (Diest, 1449; Den Bosch, 1503).

In het tweede kwart van de 16de eeuw maakte een nieuwe tinkwaliteit haar opwachting in de Nederlanden, het zogenaamde Engelse tin, ook aangeduid als *Engels bloktin*, *étain d'Angleterre* of *étain sonnant*. Het was een hoogwaardige alliage naar Engels voorbeeld samengesteld met in principe minder dan 2% lood of koper. Zij kwam het fijne tin niet vervangen maar werd aan de reeks van 2 of 3 reeds bestaande legeringen toegevoegd als de allerbeste kwaliteit. Er waren m.a.w. sindsdien eigenlijk twee soorten fijn tin.

Al deze alliaages konden van elkaar onderscheiden worden door verschillende merken. De reglementeringen hiervoor verschilden echter grondig van stad tot stad, zodat het niet mogelijk is dit in algemene lijnen te schetsen. Het ligt wel voor de hand dat men hiervoor, naast het persoonlijke merk van de tinnegieter, het meestermerk, o.a. gebruik maakte van het stedelijk wapen of een hieraan ontleend element.

Het volstond immers niet dat de tinnegieter de voorgeschreven merken op zijn produktie sloeg. Daar hij gebruik maakte van een tinloodlegering en daar lood 4 tot 10 maal goedkoper kon zijn dan tin, konden misbruiken niet uitgesloten worden. Hiervoor waren in alle steden twee of meer gezworen controleurs — *waardeerders*, *waardijns*, *eswarts* - van stadswegen aangesteld. Zij hadden enerzijds tot taak het uit andere steden geïmporteerde tinnegoed op zijn kwaliteit te toetsen — want geïmporteerde waren moesten aan dezelfde kwaliteitsvoorschriften voldoen als de eigen produktie — en anderzijds moesten zij de tinproduktie van iedere meester keuren om er dan het voorgeschreven corresponderende keurmerk van de stad op te slaan, naast het meesterwerk van de tinnegieter *op dat een yegelic weten mach wat hij daer af coept*, zoals de Leuvense tinnegieters het in 1426 zo kernachtig verwoordden⁶.

⁵ De beste alliage bij onfijn tin kwam voor te Brussel, waar nog in 1658 en 1742 voor het Brusselse pottin een uitzonderlijke legering van ten hoogste 7% lood was voorgeschreven. Zie E. VAN DER ELST, *Tinwerk en tingieters in de stad Brussel*, (onuitgeg. lic. verhand. R.U.Gent), Gent, 1970, p. 75.

⁶ M. MEES, *Leuvense tinnegieters (1279-1892) en hun werken (17de-19de eeuw)*, *Bijdrage tot de geschiedenis van het tinnegietersambacht te Leuven*, (onuitg. lic. verhand. K.U.Leuven), Leuven, 1984, p. 162, bijlage I, art. 2.

In de loop van de 16de eeuw gingen de tinnegieters echter ook zelf de kwaliteitsmerken slaan, zodat de taak van de keurmeesters zich louter beperkte tot het controleren bij middel van steekproeven of de merken in overeenstemming waren met de kwaliteit⁷. Opdat de waardeerders op de hoogte zouden zijn van de verschillende in de stad gebruikte merktekens, waren de tinnegieters verplicht bij hun opname als meester in het ambacht de door hen gebruikte merken in een loden plaat te slaan die op de ambachtskamer bewaard bleef. In 1542 moesten de Gentse meesters hun *teecken en brijnghene ten loode* omdat er toen een nieuwe ordonnantie was uitgevaardigd⁸ en in 1658 schreef de ordonnantie van de Brusselse tinnegieters iedere meester voor de vijf verplichte merken — een grote roos, een kleine roos, een gekroonde hamer, een engel Sint-Michiel met het meesterteken en een hoofd van Sint-Elooi of van Sint-Nicolaas — *te brengen op de caemer om alle deselve te printen oft teeckene op sekere tenne plaete op de caemer berusthende op dat men deselve te baet soude moge kenne ende niemant en sal moge sijn teecke te verandere*⁹. Het was inderdaad streng verboden iets aan zijn merken te veranderen of andere merkijzers in gebruik te nemen nadat ze eenmaal gedeponeerd waren. Er worden in ons land nog steeds enkele van dergelijke merkenplaten bewaard, m.n. in Mons (1467)¹⁰, Brugge (17de eeuw) (afb. 1)¹¹, Gent (1730?) (afb. 2)¹² en ook in Rijsel (18de eeuw)¹³.

⁷ In Hoei werden de twee merkijzers voor de kwaliteit bewaard door de burgemeesters, die ze moesten geven aan iedere tinnegieter die er naar vroeg om zelf zijn tinwerk te merken. Cfr. F. DISCRY, *Les étains hutois*, in *Annales du Cercle Hutois des Sciences et des Beaux-Arts*, 24, 1951, p. 104. Ook de Bossche tinnegieters zijn al vroeg, in 1503, hun eigen produktie zelf gaan merken. Zie N.H.L. VAN DEN HEUVEL, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en gildewezen*, (*Werken der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsch Recht*, 3, 13), Utrecht, 1946, p. 400, art. 15 en 16.

⁸ A. VAN DEN KERKHOVE, *Tin*, in *Gent, duizend jaar kunst en cultuur*, 3. *Stadsontwikkeling en architectuur, keramiek, koper en brons, ijzerwerk, tin, meubelkunst, tapijtkunst* (tentoonstellingscat.), Gent, 1975, p. 389.

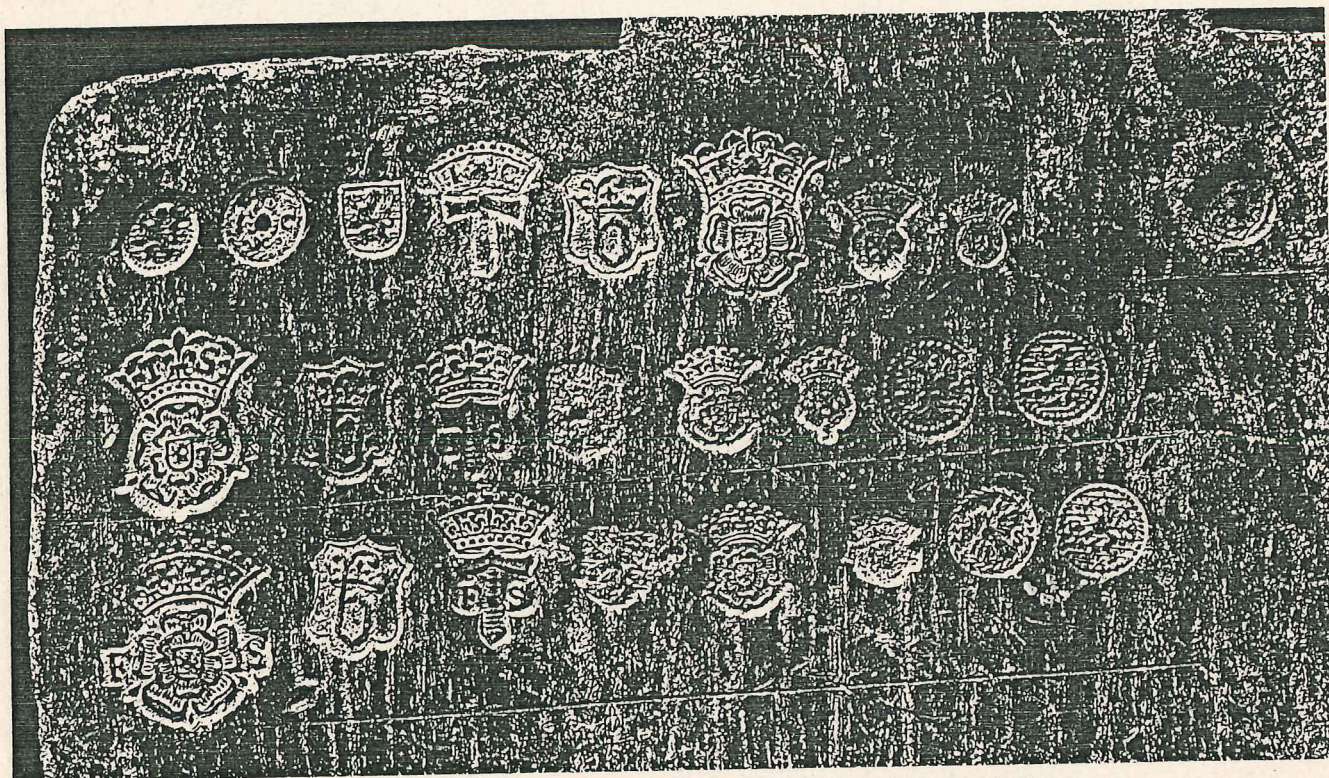
⁹ E. VAN DER ELST, *o.c.*, p. 202.

¹⁰ K. PETIT, *Les étains du Hainaut et leurs poinçons*, Mons, 1987, p. 29-31.

¹¹ Zie afb. in *Ons Heem*, 13, 1959, p. 125, en T. Dangis, *Oud tin, 16e tot 19e eeuw*.... p. 30 nr. 37.

¹² J. BOES, *De tinnenpotgieterij te Gent*, in *Oostvlaamsche Zanten*, 10, 1935, fig. 6 en A. VAN DEN KERKHOVE, *o.c.*, p. 412-416, nr. 715.

¹³ Zie afb. in TARDY, *Les poinçons des étains français*, Parijs, 1968 (1977). In Frankrijk worden nog insculptatieplaten bewaard van Besançon en van Parijs (*Ibidem*). In Nederland bestaat enkel nog de merkenplaat van de Haarlemse tinnegieters (B. DUBBE, *o.c.*, p. 123-127, afb. 5) en in Groot-Brittannië de platen van Londen en Edinburgh (H.H. COTTERELL, *o.c.*, na p. 432).

Afb. 1. — Detail uit de insculptatieplaat van het Brugse tinnegietersambacht (lood, 37 × 21 cm.), 18de eeuw. Brugge, Oudheidkundige Musea, inv. nr. 0.47.XIII. (Foto: M.v.d.B.)

Afb. 2. — Insculptatieplaat van het Genise tinnegietersambacht (tin, Ø 23,3 cm.) 1730(?). Gent, Bijlokeuseum, inv. nr. 9500 (Foto: Prov. Musea Antwerpen)

Tot het einde van het Ancien Régime zijn in elke stad verschillende voorschriften van kracht gebleven, zodat in elke stad ook andere kwaliteiten en andere merken in zwang waren. In de Nederlanden zijn er namelijk nooit algemeen geldende ordonnanties t.a.v. de tinnegieters uitgevaardigd door de centrale overheid, en dit in tegenstelling tot b.v. Frankrijk¹⁴.

In vele, vooral grotere steden zijn de vroegste verordeningen niet tot het einde van het Ancien Régime van kracht gebleven, maar ze werden in de loop der eeuwen aangepast of volledig vernieuwd. Wanneer er in de nieuwe ordonnantie ook nieuwe merken voorgeschreven werden, moesten alle meesters hun oude ijzers inleveren om ze onbruikbaar te laten maken (b.v. door ze af te slijpen). Ook bij overlijden *sulle de teekens worde uijtgeslepe in presentie van de dekens, op dat daer dore niemant in swaerigheijt en come* zoals het in 1658 bij de Brusselse tinnegieters was voorgeschreven¹⁵.

Dat deze voorschriften niet overal van kracht waren of niet nagevolgd werden, blijkt o.a. uit een aantal nog bestaande merkijzers van tinnegieters uit diverse steden¹⁶. Het kwam ook voor dat de merken van een tinnegieter niet vernietigd werden maar door een opvolger werden herbruikt. Zo heeft de Leuvense tinnegieter Franciscus Charlis, die het meesterschap verwierf in 1761, de merktekens van zijn kort tevoren overleden oom Franciscus Staes (meester in 1712, overleden 1761) overgenomen maar hij blijkt wel eerst de initialen aangepast te hebben¹⁷.

Tinmerken kunnen in grote lijnen ingedeeld worden in meesterwerken, keur- of kwaliteitsmerken en stads- of herkomstmerken.

Uiteraard is deze indeling enigszins artificieel, daar een stadsmerk of zelfs ook een meestermerk in sommige gevallen de functie van keur-

¹⁴ Zie b.v. P. BOUCAUD en C. FREGNAC, *Les étains. Des origines au début du XIXe siècle*, Freiburg (CH), 1978, p. 290 en R.W. HAENTJENS DEKKER, *Het Franse tin*, in *Antiek*, 13, 1978-1979, p. 555-561.

¹⁵ E. VAN DER ELST, *o.c.*, p. 202.

¹⁶ Er zijn nog merkijzers bekend van steden als Brugge (zie S. VANDENBERGHE, *De tincollectie van het Gruuthusemuseum te Brugge*, in *Het Brugs Ommeland*, 25, 1985, p. 37; nr. G. 28), Gent (zie J. BOES, *Gent*, in *Ons Heem*, 13, 1959, p. 126, afb. 166 en 167.; Leuven en Tienen (J. CRAB, P.-V. MAES en L. VAN BUYTEN, *Stedelijk Museum „Van Der Kelen-Mertens”*, *Inventaris*, afd. B.: *Kunstambachten*, 2, Leuven, 1967, p. 136-137, nrs. B/IV/63-66 (Leuven) en B/IV/67 (Tienen) en Mechelen ((M. KOCKEN), *Gids-catalogus van het Museum der Mechelse Kunstambachten (Huis „De Zalm”)*, (Mechelen, 1960), p. 22). Ook in het Stedelijk Museum Vleeshuis te Dendermonde worden merkijzers voor tin van deze stad bewaard.

¹⁷ M. MEES, *o.c.*, p. 73.

merk vervulde, en bovendien zijn deze drie categorieën van merken heel vaak onderling gecombineerd, soms zelfs in één enkel merk samen verwerkt (b.v. een roosmerk als keurmerk met een stadswapen in het hart en de meesterinitialen in de kroon).

1. MEESTERMERKEN

Het meestermerk bood de koper en de waardeerders van het ambacht de enige mogelijkheid om bij een eventuele klacht de maker van het voorwerp te achterhalen. Reeds in de Gentse ordonnantie van 1355 werd bepaald dat *de meester sal re sijn teeken bij ansetten*, naast het keurmerk dat geslagen was door de waardeerders¹⁸ en ook te Leuven moest in 1426 *elc meester sijns selfs teeken* slaan naast de kwaliteitsmerken van de stad¹⁹.

Wegens de grote zeldzaamheid van middeleeuws tinwerk, blijft het vrij moeilijk om zich een juist beeld te vormen van de vroege meester-tokens. Gelukkig beschikken we nog over de merkenplaat van de Bergse tinnegieters uit 1467 waarop de persoonlijke merken van negen bij name genoemde tinnegieters zijn geslagen. De plaat, vermoedelijk een snijplankje of teljoor, werd gemaakt ter gelegenheid van de invoering van een nieuwe merkenregeling. Vijf van deze merken bestaan uit 1 of 2 initialen die corresponderen met de tinnegietersnaam, 2 bestaan uit een andere letter terwijl de 2 overige een speciaal figuratief teken dragen²⁰. Hieruit blijkt dat men al vrij vroeg, naast een figuratief symbool, de initialen van de naam heeft gebruikt²¹.

Helaas zijn er tot nog toe te weinig andere voorbeelden bekend om het gebruik in andere steden te illustreren. Heel vaak zijn de nog bewaarde tinnen voorwerpen uit de 15de en ook nog de 16de eeuw trouwens enkel voorzien van het keurmerk-stadsmerk.

In de loop van de 16de eeuw komt het steeds meer voor dat de tinnegieter zijn persoonlijk merk gaat combineren met het kwaliteits- resp. herkomstteken. De meesterinitialen werden dan soms in, maar meestal onmiddellijk naast het keurmerk of stadsmerk geplaatst. Dit

¹⁸ J. BOES, *De tinnenpotgieterij te Gent*..., p. 13.

¹⁹ M. MEES, *o.c.*, p. 67 en 162, bijlage I, art. 1 en 2.

²⁰ K. PETIT, *o.c.*, p. 29-31.

²¹ In het noorden van de Nederlanden kwam ook het gebruik van de voornaam (of van een deel hiervan) voor. B. DUBBE, *o.c.*, p. 97.

was nl. een rechtstreeks gevolg van het feit dat de tinnegieters zelf de kwaliteitsmerken gingen slaan zodat ieder ook zijn eigen merkijzers hiervoor kon gebruiken. In de 16de en 17de eeuw gebruikte men hiervoor uitsluitend de initialen van de tinnegieter. De ordonnantie van 1613 voor de Mechelse tinnegieters is hierover zeer duidelijk: de meesters waren verplicht om op hun tinwerk van *goeden fijnen keur* te slaan *een besondere groote roose different van malcanderen gemaect, inde roose de letteren van synen naeme ende toenaeme*²².

Blijkens de ordonnantie van 1697 moesten ook de Brusselse tinnegieters het Engelse tin (de beste kwaliteit) merken *mette groote roose inde welcke hij sal moeten stellen 2 à 3 letters beduedende sijnen naem ende toenamen*²³. Het is inderdaad zo dat het leeuwedeel van de bekende tinmerken uit de 17de en 18de eeuw voorzien is van de tinnegietersinitialen. Maar toch is er al in het begin van de 18de eeuw een trend merkbaar om de naam voluit te schrijven. Zo hadden de tinnegieters van Luik al in 1721 de keuze om in het roos- of engelmerk *le nom et le prénom du maître, ou ses initiales* aan te brengen²⁴. Vooral naar het einde van de eeuw kende het gebruik van de volledige naam een algemene verspreiding. Soms werd hier zelfs de plaats van vestiging aan toegevoegd. Dergelijke meer zakelijke merken kenden, zeker in de 19de eeuw, toen iedere ambachtsreglementering was weggefallen, een groot succes onder de vorm van rechthoekige of ovale adresmerken²⁵.

Door het feit dat er voor de beste tinkwaliteit — Engels tin en fijn tin — meestal een speciaal kwaliteitsteken voorzien was, is het logisch dat gecombineerde merken het meest voorkomen met betrekking tot deze legeringen. Voor de tweede en eventuele derde kwaliteit evenwel was er dikwijls naast het stadswapen en het meesterteken geen specifiek keurmerk voorzien. Zo komt het dat er vooral bij deze mindere kwaliteiten vaak nog lang afzonderlijke meestermerken in gebruik zijn gebleven, zoals b.v. het merk van de Leuvense tinnegieter Rombout vander Maelen (meester in 1635, +1653) dat bestond uit een kan met de initialen RVM dat overeenkomstig de ordonnantie van 1437 (n.s.) samen met het voorgeschreven keur- en stadsmerk voor 3de kwaliteit

²² E. VAN AUTENBOER, *Het Mechelse tingietersambacht*, in *Bijdragen tot de geschiedenis, inzonderheid van het oud hertogdom Brabant*, 45, 1962, p. 169, bijlage V, art. II.

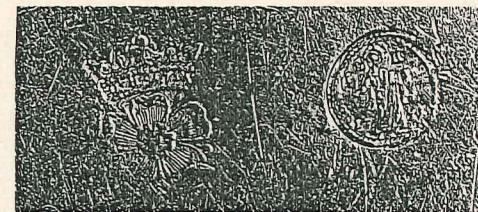
²³ E. VAN DER ELST, *o.c.*, p. 181, bijlage IV, art. 21.

²⁴ M. LORENZI, *Etains anciens Huy-Liège du XVIIe au XIXe siècle. Catalogue*, (Hoei), 1985, p. 13.

²⁵ Zie o.a. voorbeelden in: *Ibidem*, p. 65-67. Voor de 19de eeuw, zie o.a. *Oud tin uit Tienen. Kataloog*, Tienen, 1979, p. 42.

(het stadswapen met sleutel) op het oor van een kamerpot is geslagen²⁶. Het zelfstandige afzonderlijke meestermerk blijkt wel het langst voorkomen te zijn in kleinere steden waar de oude voorschriften minder frequent of nooit veranderd zijn.

Naast de tinnegietersinitialen of -naam komt men in een merk vaak nog een jaartal tegen. In tegenstelling tot wat wel eens gedacht wordt, betreft het hier doorgaans niet het jaar van vervaardiging; dit jaartal wijst immers meestal op het jaar waarin de tinnegieter als meester in het ambacht werd opgenomen en bijgevolg op het begin van diens werkzaamheden. Zo zijn er bijvoorbeeld de van het jaartal 1731 voorziene merken van de Leuvense tinnegieter Carolus Henskens (afb. 3) die

Afb. 3. — Merken van de Leuvense tinnegieter Carolus Henskens (meester 1731, † 1776) op diep bord. Leuven, Zusters van Maria (Foto: KULeuven, Seminarie Artes Minores)

inderdaad in genoemd jaar het meesterschap verwierf²⁷ en van de Turnhoutse tinnegieter Antonie van Gastel met datum 1759, het jaar waarin hij meester werd in het kramersambacht van zijn stad²⁸. Hoewel het gebruik van het jaartal van meesterschap in de Zuidelijke Nederlanden niet zo verspreid schijnt te zijn i.t.t. andere landen zoals de Noordelijke Nederlanden en vooral Duitsland, en hier ook niet in de lokale ordonnanties verplicht was, komt het blijkbaar toch in een aantal steden sporadisch voor²⁹. Een jaartal kan overigens ook een heel andere betekenis hebben. Zo zijn er immers merken bekend met een jaaraanduiding die niet overeenkomt met het jaar waarin de tinnegieter zijn atelier is begonnen. Een dergelijk jaartal zou dan kunnen wijzen op het jaar waarin de meester een sanctie heeft gekregen — bijvoorbeeld

²⁶ E. DIJKMANS, *Een kamerpot van de Leuvense tingieter Rombout Vander Maelen (+ 1653)*, in *Antiek*, 19, 1984-1985, p. 13-15; M. MEES, *o.c.*, p. 68 en p. 199, afb. 28.

²⁷ M. MEES, *o.c.*, p. 73 en 198 afb. 22-23.

²⁸ E. VAN AUTENBOER, *Tin en tingieters te Turnhout*, in *Noordgouw*, 13, 1973, p. 80.

²⁹ O.a. te Luik (M. LORENZI, *o.c.*, p. 13 en 15, 29-30), Hoei (*Ibidem*, p. 23-28), Leuze en Mons (K. PETIT, *o.c.*, p. 26 en 36), Doornik (P. BRIFFAUT, *o.c.*, pl. XXI-XXIV) en Halle (T. Dangis, *Oud tin, 16e tot 19e eeuw...*, p. 50-51).

wegens frauduleuze praktijken³⁰ — of het kan ook slaan op het jaar waarin de tinnegieter overleden is en zijn weduwe de leiding van de zaak overnam³¹ of ook het jaar waarin in een bepaalde stad een nieuwe ordonnantie van kracht werd. Ten slotte was het aanbrengen van een jaartal in enige steden ook verplicht. In 1710 werd in Namen een nieuwe ordonnantie uitgevaardigd waarin bepaald werd dat op elk tinnen voorwerp het jaar van fabricage moest aangebracht worden³². Een gelijkaardige verplichting was in Atrecht al in 1519 van kracht: sedertdien moesten de *eswarts* elk stuk merken met een letter uit het *abéché* (alfabet), een voorschrift dat blijkbaar vergelijkbaar is met de dekanaatsletter bij de zilversmeden. Dit gebruik is in deze stad in de tweede helft van de 17de eeuw (vermoedelijk vanaf 1672) vervangen door de laatste twee cijfers van het jaartal³³.

2. KEURMERKEN

a) Stadswapen

Om een onderscheid aan te brengen tussen de verschillende tinkwaliteiten, kwam het er natuurlijk op aan duidelijk van elkaar verschillende tekens op het tinwerk te slaan. Het lag uiteraard voor de hand dat in de late middeleeuwen de gezworen waardeerders van het tin hiervoor gebruik maakten van het stadswapen, zodat dit in de meeste steden het oudste kwaliteitsmerk is³⁴.

In 1323 was er bij ordonnantie bepaald dat er in Doornik twee soorten tin mochten verwerkt worden, onderscheiden door een *grande ensengne* en een *petite*, waarmee zonder twijfel een stadsteken ontleend

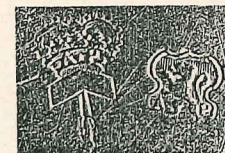
³⁰ Zo is vermoedelijk het merk van de Leuvense tinnegieters Joannes Piot (°1742, meester in 1767) met het jaartal 1773 te verklaren (cfr. M. MEES; *o.c.*, p. 73).

³¹ Weduwen van tinnegieters mochten trouwens niet alleen zonder meesterproef de zaak van hun overleden echtgenoot overnemen, maar ze mochten bovendien meestal ook diens merken zonder enige wijziging verder gebruiken. Zo heeft b.v. de weduwe van de Leuvense tinnegieter Jacobus Piot (meester in 1713, overleden in 1746) het tinnegieters-atelier van haar man nog ruim 25 jaar verdergezet, en gedurende die hele tijd kon ze dus ook diens merken blijven gebruiken. (cfr. M. MEES, *ibidem*).

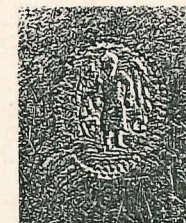
³² *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, uitgeg. door M. GACHARD, 3de reeks, 2, Brussel, 1867, p. 332, art. 38 en 40; Zie vbn. hiervan o.a. in V. VERMEERSCH, *Catalogus Schenking Herssens*, Brugge, 1977, p. 223, nr. H. 231 (Ignace Delwiche, 1762); T. DANGIS, *Oud tin, 16° tot 19° eeuw...*, p. 69, nr. 115 (Ignace Delwiche, 1770).

³³ E. MOREL, *Les étainiers d'Arras*, in *Mémoires de l'Académie des Sciences. Lettres et Arts d'Arras*, 40, 1909, p. 252 en 259.

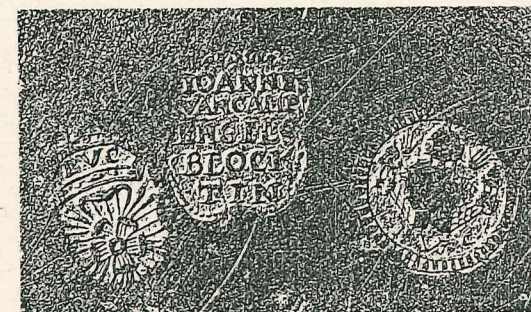
³⁴ B. DUBBE, *o.c.*, p. 100.

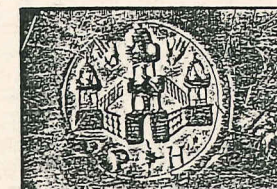
Afb. 4. — Hamer en herkomstmerk van de Brugse tinnegieter Albertus Pavot (meester 1764, †1812) op prijsschotel (1785) (Ø 37,5 cm.). Brugge, Oudheidkundige Musea, inv. nr. 0.17.XII. (Foto: M.v.d.B.)

Afb. 5. — Engelmerk van de Leuvense tinnegieter Franciscus Charlis (meester 1761, †1812) op bord (Ø 23,7 cm.). Leuven, Zusters van Maria, Seminarie Artes Minores

Afb. 6. — Merken van de Antwerpse tinnegieter Joannes Baptista van Camp (Meester 1746, † na 1794) op diepe schotel (Ø 34,6 cm.). Lier, OCMW, inv. nr. 46. (Foto: Prov. Musea Antwerpen)

Afb. 7. — Herkomstmerk van de Antwerpse tinnegieter Petrus Hellaert (m. 1714, †?) op kardinaalsschotel (Ø 41,5 cm.). Geel, Sint-Dimpnaghuis, inv. nr. T.BS.A. 10. (Foto: Prov. Musea Antwerpen)

aan het stedelijk wapen werd bedoeld³⁵, zoals dit ook sedert 1372 in Dowaaï verplicht was³⁶.

Nu is het wel zo dat op dit punt in elke stad andere voorschriften van kracht waren, want, wanneer men in de ene stad zoals in Antwerpen van 1422 tot 1613 de burcht uit het stadswapen als kwaliteitsteken voor het fijne tin³⁷ gebruikte, dan was in andere steden, zoals bijvoorbeeld te Mechelen in 1527, juist het stadswapen de aanduiding voor keurtin³⁸.

Het stadswapen als keurmerk kon bijgevolg van stad tot stad een totaal andere inhoud hebben. In dit verband was het dus belangrijk dat men bij ingevoerde waren aan het wapen de herkomst van het tin kon vaststellen en op die manier nagaan welke de kwaliteitsvoorschriften in die betreffende stad waren. Deze keurmerken waren dus meteen ook herkomstmerken. Wanneer in de 15de en vooral 16de eeuw ook andere, specifieke kwaliteitsmerken in zwang kwamen, zoals het hamer- en het roosmerk, kreeg het stadswapen meer en meer de functie van loutere herkomstaanduiding. Het wapen vergezelde van nu af vaak het keurmerk of was er zelfs in verwerkt (afb. 8 en 9). Daar het grootste deel van de bekende merken uit de 17de en 18de eeuw dateert en het stadswapen dan hoofdzakelijk de herkomst aanduidde, zullen we de verdere evolutie en kenmerken verder onder de paragraaf 'Herkomstmerken' behandelen.

b) Hamermerk

Een van de zeer bekende tinmerken is het zogenaamde hamermerk, dat een verspreidingsgebied kende dat Frankrijk en de Nederlanden^{38bis} omvatte en een keurmerk was voor de beste tinkwaliteit, het fijne tin. Het bestaat uit een rechtopstaande, meestal gekroonde tinnegietershamer die sinds de 2de helft van de 16de eeuw geflankeerd wordt door de tinnegietersinitialen. Die Brugse tinnegieters omschreven in 1615 het merk dat moest geslagen worden op „hamertin” of fijn tin als een *gacroonden hamer met de bloote steert ende de letteren vanden meester inde croone ofte ter zijden vande steert* (afb. 4)³⁹.

³⁵ P. BRIFFAUT, *Les étainiers du Haut-Escaut...*, p. 229 en 260.

³⁶ IDEM, *Les étainiers de Douai*, in *Bulletin de la Commission Historique du Nord*, 41, 1981, p. 93.

³⁷ J. VAN DEUN, *o.c.*, p. 40 en 42.

³⁸ E. VAN AUTENBOER, *o.c.*, p. 50 en 159, bijlage II, art. VIII.

^{38bis} Het hamermerk was ook bekend in Zwitserland. Zie H. SCHNEIDER en P. KNEUSS, *Zinn. 3. Die Zinngiesser der Schweiz und ihre Marken*, Olten und Freiburg im Breisgau, 1983, p. 318-322.

³⁹ O. MUS, *o.c.*, p. 46, bijlage 3, art. 10.

Over de vraag naar de oorsprong van dit keurmerk bestaat nog geen volledige eensgezindheid. In vele ordonnanties is er bij de kwaliteitsbepalingen sprake van gehamerd tin dat met het hamermerk gemerkt moest worden. In 1469 b.v. verwerkten de Doornikse tinnegieters als beste kwaliteit het zogenaamde *estain batich*, bestaande uit een alliage van zuiver tin en een weinig koper⁴⁰. Een dergelijke benaming wijst er op dat deze beste kwaliteit ook effectief met de hamer bewerkt werd. Het hameren van tin om het metaal een steviger structuur te geven, kon uiteraard alleen maar toegepast worden op „platwerk” zoals borden en schotels die in alle steden van fijn tin moesten gemaakt worden. Hamersporen zijn inderdaad vaak te vinden op de achterzijde van vooral 17de-eeuwse kardinaalsschotels, zodat we veilig mogen aannemen dat er een relatie bestond tussen het hamermerk en het hameren van tin: het hamermerk was zo dus een kwaliteitsmerk voor fijn tin dat op deze speciale manier bewerkt was. Dit blijkt o.m. ook uit een vonnis van de Antwerpse magistraat d.d. 26 oktober 1473 in een geschil van tinnegieter Bertel de Haze met het ambacht. Deze tinnegieter had nl. tinwerk te koop aangeboden *dwelc nyet dan gedraeyt en was ende nochtans op geslagen vormen gegoten*. Dit *geslagen voorgeslagen ten* had hij met het stadsmerk, de burcht gemerkt, alsof het om enkel gedraaid werk ging, terwijl hij dit tinnegoed had moeten merken met het stadsmerk onderaan en met *den hamer metten croone* boven op de boord⁴¹, zoals dit trouwens ook in Bergen-op-Zoom sinds 1480 was voorgeschreven⁴².

De keure van de Brusselse tinnegieters uit 1658 (opnieuw opgesteld in 1714) zegt trouwens in verband met de merken voor de tweede kwaliteit, i.e. fijn tin; dat dit tin, *dwelc geplaneert oft geslaege wordt, van dese tinne salmen moete teeckene met de gecroonde haemer*⁴³, wat er op wijst dat er nog omstreeks 1700 een direct verband bestond tussen dit merk en het „planeren” of hameren.

Toch mag niet worden uitgesloten dat dit merk mede bepaald zou kunnen zijn door het attribuut van de patroon der metaalbewerkers, 'Sint-Elooi', de hamer, een werktuig dat door de tinnegieters dan voorgesteld werd als een tinnegietershamer⁴⁴.

⁴⁰ P. BRIFFAUT, *Les étainiers du Haut-Escaut...*, p. 260.

⁴¹ J. VAN DEUN, *o.c.*, p. 42.

⁴² C.J.F. SLOOTMANS, *Enkele historische aantekeningen over de Bergse tinbewerkers*, in *De Waterschans*, 1, 1968, p. 53.

⁴³ E. VAN DER ELST, *o.c.*, p. 75 en 201, bijlage V, art. 14.

⁴⁴ B. DUBBE, *o.c.*, p. 104.

In de Noordelijke-Nederlanden verdween het hamermerk omstreeks het einde van de 16de eeuw nagenoeg geheel en dit onder invloed van het roostin dat deze kwaliteit in vele steden ging vervangen⁴⁵. In de Zuidelijke Nederlanden daarentegen is het hamermerk het teken gebleven voor het fijne tin en heeft zich zo gehandhaafd tot het einde van de 18de eeuw. Dit is niet alleen archivalisch vast te stellen uit de ordonnaties van Brussel (1742)⁴⁶, Gent (1730)⁴⁷ en Ieper (1759)⁴⁸ maar er is ook heel wat „hamertin” tot ons gekomen, o.a. uit Ieper⁴⁹, Mechelen⁵⁰, Kamerijk⁵¹, Oudenaarde⁵², Brugge⁵³ en Antwerpen⁵⁴.

c) Roosmerk

Het veruit meest bekende tinmerk is ongetwijfeld de roos (afb. 3, 6, 8). Het betreft hier eigenlijk een heraldische, gestileerde wilde roos die oorspronkelijk ontleend is aan het wapen van het Engelse huis der Tudors dat sedert 1485 op de koningstroon van Engeland zat.

Dit kwaliteitsmerk is in de eerste helft van de 16de eeuw in de Nederlanden ingevoerd. In die tijd werd er namelijk in Antwerpen in grote hoeveelheden tinnegoed van superieure kwaliteit uit Engeland ingevoerd en deze produkten waren gemerkt met een roosje, de zogenaamde tudorroos⁵⁵. Om aan de concurrentie van dit ingevoerde tin het hoofd te kunnen bieden, vroegen de Antwerpse tinnegieters al in 1523 de toelating om diezelfde kwaliteit, gemerkt met het roosje te mogen verwerken, een verzoek dat hen vooralsnog werd geweigerd. In 1536 (n.s.) dienden zij opnieuw een officiële aanvraag in die toen door de overheid uiteindelijk toch werd ingewilligd⁵⁶. Het was voor de

⁴⁵ *Ibidem*, p. 103.

⁴⁶ E. VAN DER ELST, *o.c.*, p. 217, bijlage VII, art. 12.

⁴⁷ A. VAN DE KERKHOVE, *o.c.*, p. 390.

⁴⁸ T. DANGIS, *Bijdrage tot de geschiedenis van het tinnegietersambacht te Ieper*, in T. DANGIS, *Oud tin, 16° tot 19° eeuw uit de Vlaamse en Waalse ontstaanscentra* (tentoonstellingscat.), Staden, 1986, p. 82-83.

⁴⁹ *Oud Iepers tin* (tentoonstellingscat.), Ieper, 1982, afb. merken nr. 5.

⁵⁰ T. DANGIS, *Oud tin, 16° tot 19° eeuw*..., p. 64, nr. 106 en p. 68, nr. 113.

⁵¹ P. BRIFFAUT, *Les étainiers du Haut-Escaut*..., p. 68 en pl. XVIII.

⁵² W. VANDERWEEEN, *Enkele gegevens over Oudenaardse tinnegieters en merken* (eindwerk Vormingsinstituut), Kortrijk, 1980, p. 14; T. DANGIS, *o.c.*, p. 71, nr. 119.

⁵³ A. VERSCHAEVE, *Brugs tin*, Brugge, 1987, p. 139-142, nrs. 10, 13, 16, 20, 24.

⁵⁴ *Keur van tin*..., p. 156, nr. 54.

⁵⁵ Mogelijk was de tudorroos ook toen al het Engelse merk voor geëxporteerd tin. Vgl. H.H. COTTERELL, *o.c.*, p. 23 en 48.

⁵⁶ Over de invoering van het roosmerk te Antwerpen, zie: J. VAN DEUN, *o.c.*, p. 43-46.

Antwerpse tinnegieters immers van het grootste belang want hun cliënteel gaf hoe langer hoe meer de voorkeur aan het Engelse tin (met een alliage van minder dan 2% lood of koper) boven het eigen lokale fijne tin (met een 'toezetting' van 2% of meer lood) dat gemerkt was met de burcht. Toch waren de Antwerpenaars niet de eersten die het roosmerk officieel mochten gebruiken. Al in 1527 was het roosmerk in Mechelen ingevoerd voor de allerbeste tinkwaliteit of de *goeden fynen kuer die die vander voirs. neringen voirtaen sullen willen maken geconterfeyt nair dingels werck[...]*⁵⁷. Ook hier werd uitdrukkelijk verwezen naar het „Ingels” of Engels tin.

In 1531 was er in Gent ook al een tinnegieter, Gillis de Bruu die tin *op de sorte van Inghelant* maakte en dat hij merkte met een roos, maar hij werd hiervoor al onmiddellijk veroordeeld. Toch was ook hier de opgang van het Engels tin niet te stuiten en in de nieuwe Gentse ordonnantie van 1542 werd de Engelse kwaliteit met het roosmerk definitief ingevoerd⁵⁸.

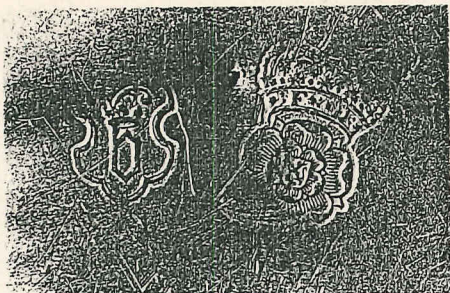
Vooraf vanuit de havenstad Antwerpen is het roosmerk dan aan zijn tocht over de hele Nederlanden begonnen. Na 1540 was het er al in enkele steden bekend, zoals Maastricht (1544) en Middelburg (1548) en vanaf 1550 moet de roos ook in het noorden algemeen verspreid zijn geweest⁵⁹. Het roosmerk kende een opvallend grote verspreiding en dit niet alleen in de Nederlanden, maar ook in de omliggende gewesten geraakte het ingeburgerd, m.n. in Noord-Duitsland, het Rijnland en het noorden van Frankrijk. Waar het Engels tin met roosmerk werd ingevoerd, kon het wel voorkomen dat het in de plaats kwam van het lokale fijne tin, zodat dit eigenlijk als een verbetering kan beschouwd worden, maar vooral in de grotere steden werd deze kwaliteit aan de reeks van de twee of drie reeds bestaande alliaages toegevoegd als de allerbeste kwaliteit. In dat geval waren er dan twee soorten fijn tin in gebruik, nl. Engels (fijn of blok-)tin en het gewone fijn tin.

De roos bestaat doorgaans uit een dubbele, vijfbladige roos die getopt is met een al dan niet gesloten kroon. In de 16de eeuw en ook nog in de 17de eeuw werd het merk geflankeerd door de meestersinitialen maar in de loop van de 17de eeuw werden die initialen steeds vaker in

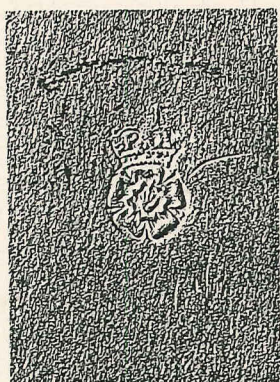
⁵⁷ E. VAN AUTENBOER, *o.c.*, p. 50 en p. 159, bijlage II, art. VI.

⁵⁸ A. VAN DE KERKHOVE, *o.c.*, p. 386 en 388.

⁵⁹ B. DUBBE, *o.c.*, p. 109. Ook in Groot-Brittannië is het roosmerk bekend, maar hier heeft het, net als in Amerika, meestal een eigen, karakteristieke vorm: de gekroonde roos is meestal ingeschreven in een groter merk en bevat tussen twee palmladeren en er omheen is vaak de naam van de tinnegieter en/of de naam van de stad vermeld. Zie H.H. COTTERELL, *o.c.*, p. 47-49 en *passim*.

Afb. 8. — Merken van de Brugse tinnegieter François d'Hollander (meester 1742, †1800) op bord (Ø 29 cm.). Brugge, Oudheidkundige Musea, inv. nr. 79.124.XII. (Foto: M.v.d.B.)

Afb. 9. — Klein roosmerk, toegeschreven aan de Antwerpse tinnegieter Petrus Aernouts II (meester 1757, †?), op inktstel. Turnhout, Taxandramuseum. (Foto: Prov. Musea Antwerpen)

het merk zelf opgenomen, meestal in de band van de kroon, maar in enige steden (zoals Antwerpen en Luik) blijkt men bij voorkeur de initialen in de kroon, tussen de beugels geplaatst te hebben. De roos is meestal vrijstaand weergegeven, maar in de 18de eeuw komt zij vaak voor ingeschreven in een ovaal of tussen palmtakken⁶⁰.

Aanvankelijk was het roosje tamelijk klein, maar in de 17de eeuw en zeker in de 18de eeuw waren de roosmerken relatief groot. Er waren trouwens sedert het begin van de 17de eeuw in een aantal steden in de Zuidelijke Nederlanden twee soorten rozen in gebruik: een grote en een kleine roos. In Antwerpen was nl. in 1603 een speciaal klein roosje met

⁶⁰ Bijvoorbeeld in Tienen (*Quid tin uit Tienen...*, p. 38), Leuven (M. MEES, *o.c.*, p. 204).

een handje in het midden ingevoerd voor kleine voorwerpen van fijn tin (afb. 9)⁶¹ en in Mechelen werd een kleine roos met het wapen van de stad in het hart van de roos ingevoerd voor *cleijnwerce, hetwelck metten hamer niet geslaeghen en wort* en daarnaast bestond er nog *een heel cleyn roosken* voor lepels e.d.m.⁶². Gelijkaardige merken waren ook in andere steden bekend zoals te Brussel (1658)⁶³, Gent (1730)⁶⁴, Turnhout⁶⁵.

Hoewel de kleine roos met handje in 1710 te Antwerpen officieel werd afgeschafst en vervangen door een kleine roos met hamer in het hart, blijkt uit het bewaarde tinwerk dat het oude merk gewoon in gebruik is gebleven gedurende de hele 18de eeuw⁶⁶. Het roosmerk was het keurmerk voor de allerbeste tinkwaliteit, maar ook hier kan men een zekere inflatie van de kwaliteit vaststellen, of althans van het gebruik van het roosmerk. Dit blijkt o.a. uit de herschikking van de tinkwaliteiten in sommige steden. In Namen bijvoorbeeld moest sedert 1710 het *fin étain d'Angleterre* gemerkt worden met twee gekroonde rozen, terwijl op het *fin étain* slechts één enkele gekroonde roos als keurmerk moest geslagen worden⁶⁷ en ook te Luik werd in 1721 een gelijkaardige regeling getroffen⁶⁸, m.a.w. het roosmerk duidde in deze steden de oude kwaliteit van fijn tin aan die normaal nooit met een roos werd gemerkt. Ook elders werd het roosmerk naar de tweede plaats verwezen en vervangen door een nieuw merk, de engel.

Zoals we hiervoor reeds zijdelings aangehaald hebben, werd in het hart van het roosmerk soms een teken aangebracht, zoals een handje van Antwerpen of de *drie staken* van het stadswapen van Mechelen. Meestal was dit een stadswapen of een teken hieraan ontleend. Verwerkt in een kwaliteitsteken, had het dus de functie van herkomstmerk en we zullen dit fenomeen verder onder die paragraaf behandelen.

⁶¹ J. VAN DEUN, *o.c.*, p. 48.

⁶² E. VAN AUTENBOER, *o.c.*, p. 50-51 en 169, bijlage V, art. III.

⁶³ E. VAN DER ELST, *o.c.*, p. 201, bijlage V, art. 14.

⁶⁴ A. VAN DE KERKHOVE, *o.c.*, p. 390.

⁶⁵ J. JANSEN, *Tinwerk van de Turnhoutse tinnegieter Van Gastel (1759-1830) te Geel. Meerhout en Herentals*, in *Taxandria*, n.r., 57, 1985, p. 212-213.

⁶⁶ Dit was in Antwerpen eveneens het geval met de grote roos, die in 1784 vervangen werd door een cartouche met de vermelding FYN ENGELS BLOCKTIN. Zie J. VAN DEUN, *o.c.*, p. 54 en 57.

⁶⁷ *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, uitgeg. door M. GACHARD, 3de reeks, 2, Brussel, 1867, p. 329, art. 38 en 39.

⁶⁸ M. LORENZI, *o.c.*, p. 13.

d) *Kroon*

Bij de laatste twee besproken merken — hamer- en roosmerk — hebben we kunnen vaststellen dat deze meestal getopt waren door een kroon. Ook de kroon is ooit een zelfstandig keurmerk geweest, maar is al vrij vroeg verbonden met een ander kwaliteitsmerk zoals de hamer (cfr. de merkenplaat van Mons uit 1468) en later ook met de Engelse roos.

Het kroonmerk was in 1432 al voorgeschreven te Luik voor fijn tin⁶⁹ en in 1542 moest iedere tinnegieter in Gent zijn *kuere* of pottin tekenen met *zynen eighen croone ende bymeercke*⁷⁰. Sedert 1477 werd in Hoei het fijne tin gemerkt met een *château couronné* om het te onderscheiden van het *étain trois quarts* dat met het *château simple* werd gemerkt⁷¹. Ook in dit laatste voorbeeld is het duidelijk dat de kroon als keurmerk voor fijn tin werd gebruikt. Net zoals in de Noordelijke Nederlanden⁷² moet het kroonmerk als zelfstandig keurmerk in de loop van de 16de eeuw verdwenen zijn, maar het bleef wel voortbestaan in combinatie met andere kwaliteitstekens zoals de hamer en de roos.

De kroon die in de 16de eeuw doorgaans open is, zal in de loop van de 17de eeuw evolueren naar een meer gesloten kroon met parels op de band en op de beugels en soms met een kruisje bovenaan, maar er zijn steeds verschillende types tegelijk in zwang geweest. In de 19de eeuw wordt de kroon, zoals vele andere merken trouwens, gestileerder, schetsmatiger en in plaats van verscheidene beugels worden deze in vele gevallen beperkt tot één enkele geparelde contour.

e) *Engelmerk*

Het engelmerk is eveneens een zeer verspreid kwaliteitsmerk geweest dat vooral in de 17de en 18de eeuw in ruime mate werd toegepast, hoofdzakelijk in de Noordelijke Nederlanden maar ook in Duitsland en Frankrijk. Hoewel het roosmerk algemeen bleef gelden als het keurmerk voor de allerbeste tinkwaliteit, heeft het engelmerk in sommige steden van de Nederlanden de roos naar de tweede plaats verdrongen⁷³. In het zuiden heeft dit merk alleszins nooit een even sterke

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ A. VAN DE KERKHOVE, *o.c.*, p. 386.

⁷¹ F. DISCRY, *o.c.*, p. 104.

⁷² B. DUBBE, *o.c.*, p. 106-108.

⁷³ *Ibidem*, p. 115-116.

positie kunnen veroveren als in het noorden. De toepassing kwam hier eerder sporadisch voor en zeker niet in alle steden.

De vroegste bekende schriftelijke aanwijzingen voor het gebruik van het engelmerk zijn de Kortrijkse keure van 1690 die voorschreef dat het klaar Engels tin gemerkt moest worden met *den enghel*^{73bis} en de Luikse ordonnantie van 1721 waarin bepaald werd dat het Engels tin moest voorzien worden *d'un pançon a l'ange ou de deux roses*⁷⁴. Sedert 1759 waren ook de Ieperse tinnegieters verplicht *d'eerste spetie, zijnde het Enghels tin[...] met het slaggh van den Enghel ende het waepen deser stede* te merken⁷⁵. Het is in ieder geval opvallend dat er uitzonderlijk weinig ordonnanties gewag maken van het engelmerk, hoewel het toch in een aantal steden is aangewend, zoals blijkt uit bewaarde tinnen voorwerpen uit steden als Leuven (afb. 5)⁷⁶, Antwerpen⁷⁷, Turnhout⁷⁸, Oudenaarde⁷⁹ en Kortrijk⁸⁰. Het engelmerk dat gevonden is op een 16de-eeuws snijplankje of teljoor uit Lier moet waarschijnlijk geïnterpreteerd worden als een meesterwerk en niet als een kwaliteitsmerk dat op dit bordje vermoedelijk het stadswapen is⁸¹.

Daar het engelmerk meestal een ander keurmerk vergezelt, lijkt het weinig waarschijnlijk dat het ook een zelfstandige waarde had in deze steden, maar het zou eerder opgevat moeten worden als een bekrachtiging van de kwaliteit of een verwijzing naar de oorsprong van het tin. Over de precieze herkomst van dit merk bestaat er, in tegenstelling tot het hamer- en roosmerk, geen zekerheid. Het lijkt echter zeer waarschijnlijk dat de engel alludeert op de naam Engeland (Engels tin — engeltin).

Het engeltje op dit merk wordt op verschillende wijzen voorgesteld: als een al dan niet naakt, vliegend of staand engeltje met een palm- of bloemtak, zwaard, weegschaal of soms een bazuin in de hand maar het

^{73bis} P. DEBRABANDERE, *o.c.*, p. 7.

⁷⁴ M. LORENZI, *o.c.*, p. 13.

⁷⁵ T. DANGIS, *Bijdrage tot de geschiedenis van het tinnegietersambacht te Ieper...*, p. 82-83.

⁷⁶ M. MEES, *o.c.*, p. 195, 199, 201, 204, 206.

⁷⁷ *Keur van tin...*, p. 132, nr. 16.

⁷⁸ E. VAN AUTENBOER, *Tin en tingieters te Turnhout...*, p. 80 en 82.

⁷⁹ W. VANDERWEEEN, *o.c.*, p. 14-15.

⁸⁰ P. DEBRABANDERE, *o.c.*, p. 16, 21, 24 en 31.

⁸¹ S. VANDENBERGHE, *Een 16de-eeuwse tin vondst uit het kasteel Ter Elst te Duffel*, in *Antiek*, 17, 1983, p. 479-480. Het wapenschild (3 kepers) op dit te Duffel gevonden bord kan zowel het stadswapen van de nabijgelegen stad Lier zijn als het eigendomsmerk van de norbertijnenabdij van Tongerlo die eigenares was van het kasteel Ter Elst waar het bord opgegraven werd.

wordt ook afgebeeld staande bij een aambeeld met een hamer of schotel in de hand.

Er moet wel op gewezen worden dat het engelmerk niet mag verward worden met de zogenaamde „engel van Brussel”, de heilige Michaël die de draak aan zijn voeten doodt. Op Brussels tin werd inderdaad een Sint-Michiel geslagen, de stadspatroon van de Zennestad die ook voorkomt in het stadswapen. Aanvankelijk was dit vermoedelijk een kwaliteitsmerk, zoals de burcht in Antwerpen, maar het fungeerde later als herkomstmerk.

f) *Cartouchemerken*

Het jongste keurmerk dat in onze streken in zwang is gekomen, is het zogenaamde cartouchemerk waarin de gebruikte kwaliteit voluit te lezen staat. Het zijn meestal eenvoudige zakelijke merken, soms gevat in een rocaillemotief of gecombineerd met een engelmerk. Vaak is ook de volledige naam van de tinnegieter in het merk opgenomen.

Een dergelijk merk zou al sedert 1721 te Luik geslagen mogen worden op Engels fijn tin met de vermelding „étain sonnant d'Angleterre”⁸² en in Mons werd in de ordonnantie van 1758 bepaald dat alle tinnegoed dat in de stad verkocht werd, naast de roos van een stempel voorzien moest zijn van de vermelding ETAIN SONNANT⁸³. In Antwerpen werd een gelijkaardig merk pas erg laat ingevoerd, nl. bij ordonnantie van 1784. Sedert dit jaar moest op het Engels fijn tin naast de burcht van Antwerpen, een merk geslagen worden met het opschrift FYN ENGELS BLOKTIN en bovendien *eene cartelle met den naam van den meester*⁸⁴ (afb. 6), maar uit het bewaarde tin van deze stad blijkt dat het al lang voor 1784 in de Scheldestad in gebruik was en dat de ordonnantie eigenlijk niet meer was dan een vastleggen van een bestaande toestand⁸⁵.

Ook in een aantal andere steden kan het gebruik van gelijkaardige kwaliteitsstempels in de 18de eeuw vastgesteld worden aan de hand van nog bewaarde voorwerpen, zoals in Doornik⁸⁶, Leuven⁸⁷ en Tienen⁸⁸.

⁸² *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, uitgeg. door M.J. DELECOURT, 3de reeks, 8, Brussel, 1894, p. 262, art. 23; M. LORENZI, *o.c.*, p. 13 en vbn. p. 65, 69-70.

⁸³ K. PETIT, *o.c.*, p. 33.

⁸⁴ J. VAN DEUN, *o.c.*, p. 57.

⁸⁵ *Keur van tin...*, p. 313 (merk van Jacobus Cockeret die vermeld werd tot 1780) en p. 134 en 135, nrs. 20 en 21 (die resp. dateren van 1764 en 1777).

⁸⁶ K. PETIT, *o.c.*, p. 48 en 56-57; P. BRIFFAUT, *Les étainiers du Haut-Escaut...*, pl. XXV.

⁸⁷ M. MEES, *o.c.*, p. 203.

⁸⁸ *Oud tin uit Tienen...*, p. 38-39.

Net zoals het adresmerk, een eenvoudige stempel met naam en vestigingsplaats van de tinnegieter, hebben deze zakelijke kwaliteitsmerken ook in de 19de eeuw een grote verspreiding gekend.

g) *Viermerk*

Het in Nederland zo verspreide viermerk, een speciaal tinmerk voor fijn, meestal Engels tin en bestaande uit vier kleine naast elkaar geschikte schildjes, vaak bekroond door een gekroonde X⁸⁹, is in de Zuidelijke Nederlanden zo goed als onbekend gebleven. Er is namelijk slechts één enkel voorbeeld van bekend en het betreft hier duidelijk een importmerk, nl. het merk van de Turnhoutse tinnegieter Antonie van Gastel (1759-1815), die geboortig was van Eindhoven⁹⁰. Dit tinmerk blijft in onze streken dan ook een uniek, geïsoleerd voorbeeld.

3. HERKOMSTMERKEN

Daar het van belang was de herkomst van geïmporteerd tin te herkennen wegens de grote verschillen die er konden bestaan tussen de tinkwaliteiten van de steden onderling, lag het voor de hand dat op het tin het stedelijk wapen werd aangebracht. Zoals hoger reeds vermeld, deed het stadswapen aanvankelijk en in de eerste plaats dienst als kwaliteitsaanduiding, maar het diende tegelijkertijd ook als herkomstteken. Wanneer er dan, vooral voor Engels tin en fijn tin, meer en meer specifieke kwaliteitsmerken in gebruik kwamen, zoals het hamer- en roosmerk, kreeg het stedelijk keurmerk een andere functie: sedertdien vervulde het de feitelijke rol van herkomstaanduiding.

De stadsmagistraat van Brugge bijvoorbeeld verplichtte bij ordonnantie van 1615 dat *alle vrije meesters uuijt het West Quartier up haerlieder tinne werck zullen stellen het wapene vande stadt, daer zij wonachtich zijn, nevens haerlieder teeckene, ghelijck men in ander steden doet* en zij argumenteerden deze verplichting aldus: *om dat het zelve niet goet van alloy bevonden zijnde, men zoude moghen weten waer tzelve ghevrocht es ende bij wien...*⁹¹.

In de Zuidelijke Nederlanden is het stadswapen als herkomstmerk tot het einde van het Ancien Régime bekend gebleven, ook voor het Engels

⁸⁹ B. DUBBE, *o.c.*, p. 116-120 en IDEM, *De gekroonde X boven het viermerk op tinwerk*, in *Antiek*, 17, 1982-83, p. 201.

⁹⁰ E. VAN AUTENBOER, *o.c.*, p. 79-80; J. JANSEN, *o.c.*, p. 210-211.

⁹¹ O. MUS, *o.c.*, p. 47, bijlage 3, art. 10.

en fijn tin, in tegenstelling tot het noorden waar dit type in de 17de-18de eeuw nog alleen voorkwam op rondwerk (dit zijn kannen, kommen e.d.m.), m.a.w. op keurtin⁹².

Het ligt natuurlijk voor de hand dat men opteerde voor het stedelijk wapen (afb. 4, 6 en 7) maar soms werd er ook een onderdeel of een belangrijk element aan ontleend, zoals een handje uit het stadswapen van Antwerpen (afb. 9).

Het wapen als herkomstmerk werd al vrij spoedig gecombineerd met één van de bestaande keurmerken, vooral dan met het roosmerk. Het wapenschildje werd hier dan verwerkt in het hart van de roos, een gebruik dat typisch is voor de Zuidelijke Nederlanden⁹³. De vroegste getuigenis van deze combinatie is te vinden in de ordonnantie van de Maastrichtse tinnegieters uit 1544. Hier had de stedelijke overheid bepaald dat het Engels tin gemerkt moest worden *metter teykenen vander roesen ende daerinne gestampt der stadt starre*, m.a.w. de ster die ook in het stadswapen voorkwam⁹⁴ en de Antwerpse tinnegieters moesten vanaf 1603 het *cleynerwerk* van fijn tin merken met een kleine roos waar in het hart een handje was aangebracht (afb. 9)⁹⁵. Het roosmerk met hartschildje is over de hele Zuidelijke Nederlanden verspreid geweest, en was voorzien van het volledige wapenschild van de stad, zoals bijvoorbeeld in Leuven (afb. 3 en 10)⁹⁶, Diest⁹⁷, Lier⁹⁸, Brugge⁹⁹ (afb. 8), Mechelen¹⁰⁰, Kortrijk¹⁰¹ e.a., of van een deel van het wapen zoals in Antwerpen (handje)¹⁰² en Temse (sleutel)¹⁰³.

Was het stadswapen het meest voor de hand liggend herkomstmerk, toch was dit niet in alle steden ook het enige stadsmerk. In een aantal

⁹² B. DUBBE, *Tin en tinnegieters in Nederland...*, p. 120.

⁹³ Roosmerken met een hartschild kan men een enkele keer ook ontmoeten in Westfalen. Zie M. PIEPER-LIPPE, *Zinn im nördlichen Westfalen. Münsterisches Zinn bis 1700, Minden-Ravensberger Zinn, Dulmener Zinn*, Münster, 1980, p. 143, merken nrs. 37, 46, 47, 48 en 81.

⁹⁴ B. DUBBE, *o.c.*, p. 189.

⁹⁵ J. VAN DEUN, *o.c.*, p. 48.

⁹⁶ M. MEES, *o.c.*, p. 196 en 201.

⁹⁷ M. MOMMEYER en R. VAN DE VEN, *o.c.*, p. 15-16.

⁹⁸ W. DE PROOST, *Lierse tinnegieters. Bijdrage tot de geschiedenis der Lierse tinnegieters en loodgieters van de 15de tot de 19de eeuw*, (Berlaar, 1989), p. 120-121.

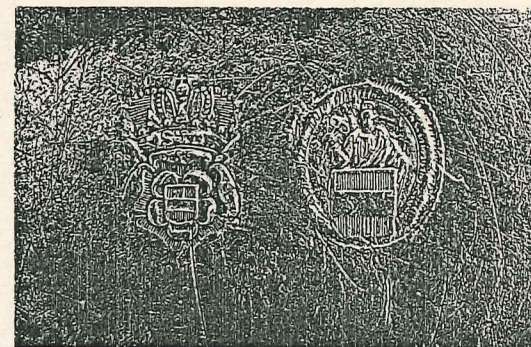
⁹⁹ Zie o.a. A. VERSCHAEVE, *o.c.*, p. 138 e.v.

¹⁰⁰ Zie o.a. E. VAN AÛTENBOER, *Het Mechelse tinnegietersambacht...*, p. 106, 115, 127 e.v.

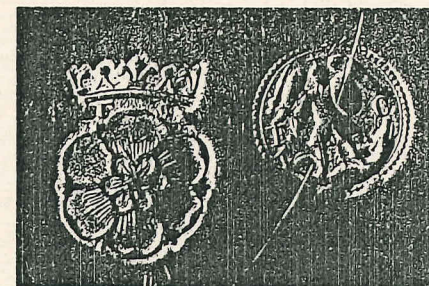
¹⁰¹ P. DEBRABANDERE, *o.c.*, p. 26, 29 en 31.

¹⁰² K. PETIT, *o.c.*, p. 39-41.

¹⁰³ T. DANGIS, *Oud tin, 16^e tot 19^e eeuw...*, p. 73, nr. 124.

Afb. 10. — Merken van de Leuvense tinnegieter Simon Guilielmus Minten (meester 1770, † 1809) op diep bord (Ø 24 cm.). Leuven, Stedelijk Museum Van der Kelen-Mertens, inv. nr. TN 21. (Foto: KULeuven, Seminarie Artes Minores)

Afb. 11. — Merken van de Brusselse tinnegieter Franciscus Clement (?) (meester 1737, †?) op schenkkkan (h. 26 cm.). Antwerpen, Provinciaal Museum voor Kunstambachten Sterckshof, inv. nr. S 712. (Foto: Prov. Musea Antwerpen)

plaatsen nl. gebruikte men de initiaal van de stad om de origine van het tinwerk aan te duiden, al dan niet vergezeld van het stedelijk wapen. De stadsinitiaal schijnt zich als herkomstmerk wel beperkt te hebben tot het oude graafschap Vlaanderen en Henegouwen.

De oudste vermelding van het aanwenden van de beginletter is te vinden in de *Brief de l'estain* uit 1372 voor de tinnegieters van Dowaaï. In deze stad mocht geen tin verkocht worden of het moest gemerkt zijn door de waardijns *le meilleur ouvrage destain (...)* est faite pardessus le douisien et sur le meure ouvrage destain (...) est dessus le demy douisien...¹⁰⁴. Met *le douisien* werd een gotische „d” bedoeld, ontleend aan

¹⁰⁴ P. BRIFFAUT, *Les étainiers de Douai...*, p. 94 en 107.

de naam van de stad. Vermoedelijk gebruikten ook de Ieperse tinnegieters in de late middeleeuwen een gotische „Y” (Yperen) als herkomst- en keurmerk zodat de tinnen presentkan die te Gent in het Bijloke museum wordt bewaard en een gotische „Y” op het oor draagt, hoogstwaarschijnlijk aan een 15de-eeuwse Ieperse tinnegieter mag worden toegeschreven¹⁰⁵. Dit vermoeden wordt trouwens bevestigd door het feit dat ook nog in de 18de eeuw de letter „Y” in de Ieperse merken voorkomt. Ook in Gent zou een zelfde gebruik bekend zijn geweest, althans blijkt een verklaring van de Gentse tinnegieters Gillis de Bruu die in 1531 vroeg om zijn roostin te mogen merken met *het teekin van dezer stede tzij den leeuw, G, Ghendt ofte andere*¹⁰⁶. Zo was ook de uit andere terreinen van de kunstgeschiedenis overbekende gekroonde gotische Brugse „b” het voorgeschreven herkomstmerk voor Engels tin naast *de rooze met de leeu in de midele* (afb. 8)¹⁰⁷. Tenslotte kende men ook in Oudenaarde de letter „A” (Audenaerde) als herkomst-aanduiding¹⁰⁸.

De stadsinitiaal bleef in het hogergenoemd gebied gehandhaafd op de tinmerken tot het einde van de 18de eeuw, maar kwam ook vaak voor gecombineerd met het roosmerk, en dit op een vergelijkbare wijze als we in verband met het wapenschild hebben beschreven. Zo werd de stadsletter soms verwerkt in het hart van de roos, zoals blijkt uit bekende tinmerken uit Dowai¹⁰⁹, Binche¹¹⁰, Aat¹¹¹ en ook uit Ieper¹¹². In Halle werd zelfs de hele naam van de stad in het hart opgenomen¹¹³.

Tot slot moet er nog gewezen worden op een karakteristiek herkomstmerk waarvan het gebruik beperkt schijnt te zijn gebleven tot de steden binnen het oude hertogdom Brabant (Mechelen inbegrepen). Het betreft hier namelijk de stadspatroon, al dan niet vergezeld van het

¹⁰⁵ O. MUS, *o.c.*, p. 12; A. VAN DE KERKHOVE, *o.c.*, p. 401.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 387.

¹⁰⁷ O. MUS, *o.c.*, p. 46, bijlage 3, art. 10.

¹⁰⁸ W. VANDERWEEEN, *o.c.*, p. 14; T. DANGIS, *o.c.*, p. 70-71, nrs. 118-119. Op enkele nog bewaarde Dendermondse merkijzers staan in het stadsmerk de letters D M (voor Dendermonde). Zie ook V. VERMEERSCH, *o.c.*, p. 104, nr. H236-H237.

¹⁰⁹ P. BRIFFAUT, *o.c.*, pl. V-VII.

¹¹⁰ K. PETIT, *o.c.*, p. 20-21.

¹¹¹ J. DUGNOILLE, *Etains au poinçons d'Ath*, in *Le patrimoine du Pays d'Ath. Un premier bilan. Catalogue de l'exposition Ath et sa Région: le trésor d'Art et d'Histoire. (Etudes et documents du Cercle Royal d'Histoire et d'Archéologie d'Ath et de la région)*, 2, Aat, 1980, p. 452-453, nrs. 15 en 30.

¹¹² O. MUS, *o.c.*, p. 56, nr. 41 en p. 71, nr. 95.

¹¹³ T. DANGIS, *o.c.*, p. 50-51, nrs. 77-79.

stadswapen. De patroonheilige werd meestal met zijn attributen ten voeten uit afgebeeld en hield soms ook een wapenschild vòòr zich.

De vroegste vermelding van de stadspatroon komt voor in de ordonnantie van de Leuvense tinnegieters uit 1426, waar bepaald werd dat op het fijn tin *selen de warendeerders (...) slaen een teeken van Sente Peter geheel metter stat teeken (...) en op het onfijn tin selen de warandeerders slaen een teeken van een halven Peter metter stat teeken*¹¹⁴. Gelijk-luidende bepalingen zijn te vinden in de verordeningen voor de Diestse tinnegieters uit 1449 waar natuurlijk de stadspatroon Sint-Sulpicius in aanmerking kwam voor het herkomstmerk¹¹⁵.

In deze vroege ordonnanties fungeerde de stadspatroon nog in de eerste plaats als kwaliteitsmerk, maar in 1527 is het merk met Sint-Rombout en het stadswapen blijkbaar toch uitsluitend bedoeld als herkomstaanduiding¹¹⁶. Er zijn niet alleen van de reeds genoemde steden dergelijke herkomstmerken bekend uit de 17de en 18de eeuw (afb. 3 en 10), maar ook van andere steden nl. Brussel (Sint-Michiel)¹¹⁷, Tienen (Sint-Germanus)¹¹⁸ en Lier (Sint-Gummarus)¹¹⁹.

Eén van deze merken heeft trouwens heel lang succes gekend, m.n. „de engel van Brussel” of Sint-Michiel (afb. 11). Het Sint-Michielsmerk is in de 19de eeuw immers door heel wat tinnegieters, o.a. uit Luik, Leuven, Kortrijk, Turnhout en zelfs in Nederland overgenomen. Zij hebben dit allicht niet gedaan om te vervalsen, maar het Brusselse tin stond al in de 18de eeuw bekend om zijn hoge kwaliteit, en het is begrijpelijk dat bepaalde tinnegieters door het gebruik van dit merk hun klanten kenbaar wilden maken dat zij een evenwaardige tin-kwaliteit aanboden. Toch mag voor de 19de eeuw een eventuele invloed van of een contaminatie met het bekende engelmerk, een keurmerk voor het beste tin, niet worden uitgesloten.

Met het einde van het Ancien Régime werd ook het einde van alle corporatieve verplichtingen en beperkingen ingeluid. Sedertdien golden er geen voorschriften meer voor de tinkwaliteiten; de toenmalige tinnegieters mochten nu alle mogelijke merken slaan naar eigen goeddunken

¹¹⁴ M. MEES, *o.c.*, p. 67 en 162, bijlage I, art. 1 en 2.

¹¹⁵ M. MOMMEYER en R. VAN DE VEN, *o.c.*, p. 6-7 en 19, art. I.

¹¹⁶ E. VAN AUTENBOER, *o.c.*, p. 50 en 159, bijlage II, art. VI en VII.

¹¹⁷ Voor merken met de Brusselse stadspatroon, zie o.a.: V. VERMEERSCH, *o.c.*, p. 216-218.

¹¹⁸ *Oud tin uit Tienen...*, p. 9 en 37-38.

¹¹⁹ *Tin, porselein en faience uit het verleden* (tentoonstellingscat.), Brussel, 1974, p. 70, nr. 175 (afb.) en W. DE PROOST, *o.c.*, p. 119-120.

en bijgevolg konden de oude merken geen waarborg meer bieden voor de gebruikte tinlegeringen. Toch is het opvallend dat vele tinnegieters in de verschillende steden de oude stempels nog een hele tijd zijn blijven aanwenden of er zelfs nieuwe hebben laten snijden, geïnspireerd op de oude voorbeelden, zodat heel wat tinmerken een oudere indruk geven dan ze in werkelijkheid zijn. Het karakter van de merken veranderde in de loop van de 19de eeuw wel stilaan: ze werden van langsom meer gestileerd en gaven tenslotte nog slechts een flauwe impressie van de oude voorbeelden.

Hoewel tinmerken uitermate belangrijk zijn voor de studie van het tin, vooral dan voor de datering of de toeschrijving aan een atelier, toch geven ze niet altijd de gewenste nauwkeurige informatie. Het merken-systeem en de controle was duidelijk minder strikt gereguleerd dan bijvoorbeeld bij de zilversmeden, waar aan de hand van de dekenaats-letters vele voorwerpen bovendien vrij precies te dateren zijn. Bij tin geven de merken inderdaad doorgaans slechts een benaderende datering die in vele gevallen trouwens met de nodige omzichtigheid moet geïnterpreteerd worden.

De tinmerken, waarvan de vroegste sporen in de Zuidelijke Nederlanden teruggaan tot in de eerste helft van de 14de eeuw, hebben een opvallende continuïteit gekend. Sommige types zoals het hamermerk en ook het roosmerk zijn gedurende verscheidene eeuwen onafgebroken in gebruik gebleven — en in zekere zin leven ze ook nog tot op de huidige dag door. Er is bovendien ook gebleken dat bepaalde tinmerken een opvallend ruime verspreiding hebben gekend. Hamermerk, roosmerk of engelmerk waren duidelijk niet aan één enkele stad gebonden maar kwamen vrijwel algemeen voor in West- en Noord-Europa. Niet alleen vertoonden de Zuidelijke Nederlanden belangwekkende en zeer vroege voorbeelden van deze tinmerken en was de reglementering ten aanzien van de merken al zeer vroeg in stedelijke ordonnanties vastgelegd, één bepaald kwaliteitsmerk, het roosmerk, is in de Nederlanden zelfs voor het eerst op het continent toegepast en is vanuit Antwerpen over een groot gedeelte van Europa verspreid geraakt.

De tinmerken waren voor de waardeerders en de kopers de enige garantie voor de kwaliteit van het tin en het lijdt geen twijfel dat het bewaarde tin uit onze gewesten ook vandaag de dag nog steeds getuigenis aflegt van kwaliteit en vakmanschap.